
Ocene in poročila

Andrej Pančur: V pričakovanju stabilnega denarnega sistema (Denarne razmere v 19. stoletju na Slovenskem). Zgodovinsko društvo Celje, Celje 2003, 315 strani, ilustr. (zgodovini.ce; 1)

Predstavljajmo si razigrano družčino zgodovinarjev, ki se po trudapolnem delu napoti v priljubljeni lokal na zasluženi brizganec. Prijazna točajka jih postreže in izstavi račun za 1350 slovenskih tolarjev. Družba ji plača z bankovcem za 1000 SIT in štirimi bankovci za 100 SIT. Točajka jih lepo zložene pospravi v denarnico in hkrati mrzlično išče bankovec za 50 SIT, da bi ga namenila gostom in tako do tolarja natančno poračunala zapitek (zaradi lažje predstave napitnina točajki ni upoštevana). Toda iskanega bankovca ne najde. Ker bankovcev nižjih anuitet v njeni denarnici tako ali tako ni, ji naposled ne preostane drugega, kot da vzame bankovec za 100 SIT, ga pretrga na polovico ter eno ponudi gostom. Po preprosti logiki je namreč vrednost polovice bankovca za 100 SIT enaka 50 SIT. Gostje polovico brez težav sprejmejo in jo naslednjič prav tako brez težav zapravijo.

Zgodba je seveda izmišljena, toda še pred 150 leti bi lahko bila povsem resnična. V revolucijskem letu 1848 so si ljudje zaradi očitnega izginjanja kovanega denarja iz obtoka in pomanjkanja drobiža namreč pomagali prav na opisan način. Bankovec za 1 goldinar so pretrgali na pol in dobili dve polovici, vredni 30 krajcarjev, po potrebi pa tudi na četrtine in tako dobili dele bankovca, vredne 15 krajcarjev. Opisana zanimivost in očitna anomalija avstrijskega denarnega sistema pa je le ena v dolgi vrsti raznovrstnih denarnih peripetij, s katerimi se je srečevala avstrijska - torej tudi slovenska - družba v dolgem devetnajstem stoletju.

Po takšnih in drugačnih sledih, ki so jih za sabo puščale denarne zagate, se je podal znanstveni sodelavec Inštituta za novejšo zgodovino Andrej Pančur. Rezultat njegovega dela je sveža knjiga, ki bralcu nazorno prikaže denarne razmere na Slovenskem tistega časa, ob tem pa še zlasti pozorno analizira odnos prebivalstva do različnih vrst denarja. Avtor začne svojo zgodbo o denarju v letu 1848, a jo preudarno nasloni na oris avstrijskega denarstva pred tem. Tedaj so v cesarstvu krožili kovanci t.i. srebrne konvencijske valute, po letu 1816, ko je bila ustanovljena Privilegirana avstrijska narodna banka, pa so se kot zakonito plačilno sredstvo v obtoku pojavili tudi papirnati bankovci (Banknote). Te je bilo v začetku mogoče kadar koli zamenjati za srebrne kovance, kar pomeni, da je bila valuta zamenljiva oz. konvertibilna. Krite za izdane bankovce so v veliki meri predstavljali državni dolgovi pri emisijski banki. Lastnik bankovca je bil posredni upnik velike in močne države. Prav stabilno zamišljen denarni sistem torej, ki bi mogel brez težav delovati, če se enemu členu ne bi nekaj zataknilo. In zataknilo se je državi.

Srednjeevropska velesila Avstrija je vse do konca šestdesetih let 19. stoletja doživljala politične pretrse, povezane tako z notranjepolitično situacijo kot z njeno ambiciozno zunanjo politiko. Revolucija v letih 1848-1849, avstrijska "pokončna" drža med krimsko vojno 1853-1855, vojna z italijanskim Piemontom in Francijo leta 1859 in nenazadnje vojna s Prusijo in Italijo usodnega leta 1866 so

poleg svojih očitnih političnih posledic imele tudi finančne. Pri vseh naštetih dogodkih je bilo namreč treba angažirati vojsko, ki je v najhujših časih odžirala prav nespodobne odstotke proračuna. Leta 1849 so tako znašali skupni prihodki v državni proračun 139,3 milijone goldinarjev, potrebnih izdatkov za vojsko pa je bilo za 148,5 milijonov goldinarjev. Proračunski primanjkljaj se je zato povzpел na vrtočlavih 119,8 milijonov goldinarjev. Država je s tako neuravnoteženim proračunom posledično spodkopavala trdnost papirnatega denarja in uničujoče delovala na stabilnost celotnega denarnega sistema.

Pančur pri tem razlaga, da je ob taki proračunski strukturi lahko država financirala svoje vojne le z izdajanjem vedno novega papirnatega denarja. Njen dolg pri narodni banki se je tako samo še povečeval, trdnost bankovcev pa zmerom bolj rahljala. V času svojih največjih denarnih apetitov pa je država poleg obstoječih bankovcev dala v obtok tudi državni papirnati denar (Staatsnote). Po letu 1848 so tako po slovenskih deželah krožili tudi 3% blagajniške nakaznice, obrestovani in neobrestovani denar državnega zaklada, ob njih pa še posebne nakaznice na davčne dohodke ogrske dežele. Pestra paleta papirnatega denarja, ki je prejkoslej odražala krhko zdravje avstrijskih državnih financ. Zaradi nespregledljivih negativnih učinkov take situacije na gospodarsko življenje monarhije je bila osrednja dejavnost avstrijskih finančnih ministrov tistega časa usmerjena proti enem cilju - proti reformi, ki bi uravnotežila proračun in uresničila tisto pričakovanje, ki ga je avtor domiselno postavil za naslov svojega dela: pričakovanje stabilnega denarnega sistema. Toda že prej omenjene politične prigode so usodno spodnesle vse sanacijske poskuse ministrov Krauša, Baumgartnerja, Brucka in Plenerja.

Skrbno ilustracijo avstrijske monetarne zgodovine je Pančur v svoji knjigi smotrno prepletel s prikazom situacije "na terenu", z analizo odziva prebivalstva na vsakokratne denarne krize. Pri tem poudarja, da so tako slovenski kot drugi zvesti podaniki Franca Jožefa vselej reagirali podobno. Po uvodnem impulzu z dunajske borze, ki je ob vsaki krizi prva zanihala, se je negotovost razširila po cesarstvu. Ljudje so drli v denarne zavode (na Kranjskem v glavnem v Kranjsko hranilnico) po svoje prihranke in hoteli zamenjevati papirnati denar za srebrnike. Ti so namreč za razliko od papirnatega denarja imeli tudi svojo notranjo vrednost, temelječo na žlahtni kovini - srebru. Povpraševanje po njih je na eni strani naraščalo, po drugi strani pa jih tisti, ki so jih imeli, razumljivo niso hoteli dati iz rok. In zgodilo se je, da sta v istem - avstrijskem - denarnem sistemu dve vrsti denarja z isto nominalno vrednostjo začeli dobivati različno realno vrednost. Stalnica v življenju ljudi je posledično postala t.i. srebrna ažija, razlika, ki jo je moral plačati imetnik papirnatega denarja pri zamenjavi v srebrne kovance.

Ko je bilo vrednostno razmerje med papirnatim in kovinskim denarjem porušeno, je prišel do izraza eden najstarejših ekonomskih zakonov, poznan že v antiki, t.i. Greshamov zakon. Avtor ga predstavi bralcu na kratek in poveden način: slab denar izpodriva dobrega. Pri tem je slab denar precenjen (v našem primeru papirnati) denar, dober pa podcenjen (v našem primeru kovinski) denar. Ker sta bili obe vrsti denarja zakonito plačilno sredstvo s prisilnim tečajem in isto nominalno, a različno realno vrednostjo, so ljudje v vsakdanjem plačilnem prometu seveda raje uporabljali papirnati denar, vrednejše kovance pa so hranili. Ti so zato začeli postopoma izginjati iz obtoka. Ljudje so jih tezavrili, pretapljali

in preprodajali v tujino. Ob višanju srebrne ačije je podobna usoda doletela celo drobiž, ki ga je sčasoma zmerom bolj primanjkovalo. Pojavljati se je začelo trganje papirnatega denarja in različne vrste nadomestnega denarja.

Domala nevzdržne denarne in fiskalne razmere avstrijskega cesarstva so se začele končno stabilizirati po vojni s Prusijo in Italijo 1866. Srebrna ačija se je vzporedno s padanjem cene srebra začela postopoma, a vztrajno manjšati, vse dokler ni bila leta 1878 dosežena tako zaželena pariteta med papirnatim in kovinskim denarjem. V naslednjih letih se je padec cene srebra nadaljeval, tako da je naposled postala nominalna vrednost srebrnih kovancev višja od njihove kovinske vrednosti. Poleg tega je še država z zakonom ukinila pravico do prostega kovanja srebrnikov na privaten račun, ki je veljala vse do tedaj. S tem je Avstro-Ogrska de facto prešla s srebrne na papirnat valuto.

Toda denarna zgodba štiristoletne monarhije se s tem poglavjem še ne konča. V času pred prvo svetovno vojno se je namreč kot svetovni denar vse bolj uveljavljal zlati standard. Avstro-Ogrska v tem globalizacijskem procesu ni mogla ostati izolirana, saj je večina njene zunanje trgovine potekala z državami z zlato valuto. Tako je morala nujno težiti k vzpostavitvi stabilnega menjalnega razmerja svoje valute do zlatih deviz. Vendar tudi pot k temu cilju ni bila preprosta in enopasovna. Pančur s tem v zvezi razlaga, da so se ob debati o spremembi valute v avstrijski javnosti oblikovali štiri tabori. Prvi, ki se je zavzemal za zlato valuto, drugi, ki je še naprej prisegal na srebrno podlago, tretji je stavil na kombinacijo obeh žlahtnih kovin, t.i. bimetalistično valuto, četrti pa je želel ohraniti aktualno papirnat valuto. Naposled so prevladali argumenti prvih in Avstro-Ogrska je leta 1892 dobila zlato valuto. Računska enota nove valute se je imenovala krona. Zadnja reforma avstro-ogrskega denarstva pred njenim koncem leta 1918 se je izkazala za uspešno. Nova kronska valuta sicer ni bila nikoli formalno proglašena za konvertibilno, vendar ljudje kljub vsemu niso množično menjavali bankovcev za kovinske zlatnike. Sčasoma so se navadili na priročen in lahek papirnat denar.

Zajetna Pančurjeva knjiga predstavlja nadvse dobrodošlo in nenazadnje izjemno pomembno pridobitev slovenskega gospodarskega zgodovinopisja. A ne le to. Po svoje je novost tudi v širšem prostoru, saj je sodobno zgodovinopisje doslej posvečalo relativno malo pozornosti monetarni zgodovini habsburške monarhije. Prav zavoljo slednjega je treba še posebej toplo pozdraviti dejstvo, da je knjiga izšla kot prvi zvezek nove zbirke zgodovini.ce, ki jo izdaja Zgodovinsko društvo Celje. Vse kaže, da se lahko v prihodnje nadejamo zanimivega in uporabnega zgodovinopisnega čtiva iz Celja.

O orisanem delu moremo domnevati, da bo postalo nujno berilo vsakega resnega raziskovalca novejše gospodarske zgodovine, ob tem pa gotovo ne bo ostalo neopaženo tudi v krogih političnih zgodovinarjev. Zaradi že omenjene odvisnosti habsburške monetarne politike od njene fiskalne politike in odvisnosti te od aktualnih političnih dogodkov se ekonomsko-zgodovinski orisi časa navezujejo na nadvse ilustrativne, kratke in koncizne preglede ključnih političnih dogodkov, ki so zaznamovali podonavsko monarhijo v drugi polovici 19. stoletja. Delo bo tako marsikomu razkrilo, da lahko vsakokratno politično temperaturo države merimo tudi drugače, kot smo navajeni, denimo z višino srebrne ačije na dunajski borzi.

Jure Gašparič